

УДК 94(477.8):329.73]:316.77"1940/1950"

DOI: 10.24919/2312-2595.9/51.254479

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Лілія ГРИНИК

аспірантка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Гриник, Л. (2022). Комунікація як складова повсякденного життя українських націоналістів на Прикарпатті (1940–1950-і рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 9/51, 278–300. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254479>.

**КОМУНІКАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОГО
ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
НА ПРИКАРПАТТІ (1940–1950-і рр.)**

Анотація. Мета статті передбачає висвітлення міжособистісної і організаційної (ділової) комунікації (вербальної та невербальної) учасників національно-визвольних змагань на Прикарпатті на основі невідомих і маловідомих архівних документів, а

© Василь Ільницький, Лілія Гриник, 2022

Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія. Випуск 9/51 (2022)

також виокремлення особливостей усного та письмового спілкування. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння, узагальнення і спеціально-історичні: періодизація, історико-порівняльний та ін. Використано також методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше здійснено спробу комплексно висвітлити проблему спілкування в підпільних умовах на Прикарпатті та чинників, які на нього впливали. Уточнено і деталізовано раніше відомі факти. **Висновки.** Невід'ємною складовою повсякденного підпільного життя було спілкування. Однак конспіративні вимоги часу наклали на нього свій відбиток. У своїй основі воно мало не лише інформаційну функцію, а й навчальну, організаційну, виховну та навіть духовну. Комунікація ставала засобом боротьби з окупаційними режимами, консолідує чинником та способом зняття напруги чи подолання стресових ситуацій. Бачимо, що під час боротьби як усне слово, так і письмове – це палиця, яка мала два кінці: однаково могли допомогти та водночас – нашкодити. Тому керівництвом ОУН та УПА ретельно регламентувались теми для розмов між вояками, з місцевим населенням та спілкування з приводу організаційних завдань. Важливу роль при усному спілкуванні відігравала мовчазливість, аналіз співрозмовника, а при написанні повідомлень – використання шифрів і кодів. Дотримання усіх вимог конспіративної комунікації у підпіллі розглядалося чинником продовження власного життя, а відтак – Організації та успішної боротьби.

Ключові слова: спілкування; листування; ОУН та УПА; комунікація; Прикарпаття.

VasyI ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Pnytskyi, V., & Hrynyk, L. (2022). *Komunikatsiia yak skladova povsiakdennoho zhyttia ukrainskykh natsionalistiv na Prykarpatti (1940–1950-i rr.)* [Communication as a component of the daily life of Ukrainian nationalists in the Prykarpattia (1940–1950)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 9/51, 278–300.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.9/51.254479> [in Ukrainian].

COMMUNICATION AS A COMPONENT OF THE DAILY LIFE OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE PRYKARPATTIA (1940–1950)

Summary. *The purpose of the article is to cover interpersonal and organizational (business) communication (verbal and nonverbal) of participants in national liberation struggle in the Prykarpattia on the basis of unknown and little-known archival documents, as well as highlighting the features of oral and written communication. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity and logic. General scientific methods are used: analysis, comparison, generalization and special-historical: periodization, historical-comparative, etc., as well as methods of criticism of sources: external and internal. The scientific novelty is that for the first time an attempt was made to comprehensively cover the problem of communication in underground conditions in the Carpathians. Previously known facts are clarified and detailed. Conclusions.* *Communication was an integral part of everyday underground life. However, the conspiratorial demand of the time left its mark. At its core, it had not only an informational function, but also educational, organizational and even spiritual. Communication became a means of combating occupation regimes, a consolidating factor and a way to relieve tension or overcome stressful situations. We see that during the struggle, both the oral and the written word were a stick that had two ends: they could equally help and at the same time harm. Therefore, the*

leadership of the OUN and the UPA carefully regulated the topics for conversations between soldiers, with the local population and communication about organizational tasks. Silence, analysis of the interlocutor, and the use of ciphers and codes played an important role in oral communication. Compliance with all the requirements of secret communication in the underground was seen as a factor in prolonging own lives, and thus – the Organization and the successful struggle.

Key words: *communication; correspondence; OUN and UPA; communication; Prykarpattia.*

Постановка проблеми. Ключовою тріадою повсякденного життя прийнято вважати харчування, одяг та житло. Начебто саме ці складові мають найбільший вплив на способи поведінки та стереотипи мислення. У сукупності вищеперелічені характеристики називають фізичними потребами, поряд з якими людський організм потребує «психологічної їжі». З огляду на це життєвий процес у будь-який період існування суспільства неможливо уявити без людської взаємодії: вербального та невербального спілкування. Варто наголосити, що культура спілкування є чи не найважливішою складовою загальної людської культури та має не менший вплив на мислення чи поведінку. Навіть більше того, у період, коли відбувається об'єднання значної частини населення задля досягнення спільної мети, комунікація виступає чи не єдиним способом консолідації людських ресурсів та організації їхньої діяльності. Яскравим свідченням в цьому плані постає національно-визвольний рух середині ХХ ст., що активно розвивався на Прикарпатті. Особливі умови боротьби наклали свій відбиток на спілкування, поширення інформації та її конфіденційність. Комплексні дослідження означених процесів постають затребуваними у контексті тенденційного висвітлення регіональної історії повсякдення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Загальні відомості з пропонованої теми знаходять вияв у працях Івана Патриляка (Патриляк, 2012), Василя Ільницького (2013, 2016а, 2016б). Проблема псевдонімів ставала предметом зацікавлення не лише істориків, а й філологів. Доцільно виділити роботи Миколи Лесюка (1999), Наталії Павликівської (Павликівська, 2011). Тему шифрування письмових повідомлень піднімав Володимир Ковальчук

(Ковальчук, 2017). Проте комплексного узагальнювального дослідження не виявлено.

Мета статті передбачає висвітлення міжособистісної та організаційної (ділової) комунікації (вербальної та невербальної) учасників національно-визвольних змагань на Прикарпатті на основі невідомих і маловідомих архівних документів, а також виокремлення особливостей усного та письмового спілкування.

Висвітлення основного матеріалу. Загальновідомо, що комунікація – це процес людської взаємодії з метою обміну інформацією. Відомо і те, що комунікація є важливою складовою утворення суспільства, організацій, ключовим елементом існування малих об'єднаних груп тощо. Таким чином, про її важливе значення під час діяльності ОУН та УПА зайвий раз наголошувати не потрібно. У цьому контексті доцільно говорити про її форми та методи реалізації під час боротьби з окупаційними режимами. Та навіть більше, в період ретельної конспірації та прихованої діяльності.

Несприятливі умови боротьби стали викликом для керівництва ОУН та УПА, які внесли вагомі зміни у національно-визвольні змагання. Єдиний вихід, який було знайдено, – перебудова тактики, у якій наймогутнішою зброєю стала конспірація. Вона не полягала в тому, щоб сховатися глибоко в підпілля та розірвати зв'язки з рідними чи загалом з місцевим населенням, вона не передбачала повне мовчання чи як кажуть: «тримання язика за зубами», бо це було б лише свідченням бездіяльності та безчинності. Конспірація – це правильне ведення підпільної організаційної роботи у всіх сферах, не видаючи себе (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 2). Таким чином, успішне продовження боротьби було на пряму обумовлене змістом та структурою комунікативного процесу на міжособистісному та організаційному рівнях і знаходило вияв в усній чи письмовій формі.

Усна вербальна та невербальна комунікація

Найбільш ефективною формою передачі інформації вважається живе спілкування. За допомогою слів між учасниками бесіди можна швидко встановити зворотний зв'язок. Кращого результату можна досягнути шляхом використання невербальних засобів: міміки, жестів чи тактильних відчуттів.

Міжособистісне спілкування – це безпосередній мовленнєвий контакт між людьми незалежно від гендерних особливостей,

займаної посади, виховання тощо. Якщо у повсякденному житті словесна взаємодія між людьми розпочинається зі звернення до співрозмовника по імені чи з додаванням ще й по батькові, то, потрапивши у середину підпілля, про ці особисті дані необхідно було забути. Усіх учасників об'єднували псевда (псевдоніми). Їхня особливість полягала в тому, що вони у жодному разі не мали сприяти розшифруванню власника, позаяк не були пов'язані з їх справжнім іменем чи прізвищем, особливостями зовнішнього вигляду тощо.

Про псевдоніми знав безпосередній керівник і друзі самого підпільника, пов'язані з ним організаційно. При цьому керівник міг знати псевдо членів лише двома шаблями нижче і не більше (наприклад, провідник надрайону міг знати псевдо членів району і куца, але не нижче). Псевдонім потрібно було конспірувати перед членами організації, не пов'язаними безпосередньо із підпільним членом, а також перед цивільним населенням. Член мав декілька псевд, якщо він виконував кілька функцій і працював у декількох районах. Власний псевдонім підпільник був зобов'язаний постійно змінювати. Причини цього були різні, навіть, скажімо, арешт осіб, які знали його. Одне псевдо використовувалося для контактів зі своїми підлеглими, інше – для свого зверхника. До речі, така практика у підпіллі серйозно заплутувала чекістів. Так, у жовтні 1946 р. був складений план з ліквідації груп на території Дрогобицької області. Після цього одразу були змушені подати доповідну міністру внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенантові Т. Строкачу, в якій пояснювали причини чисельних змін та ротаций у підпіллі, доводили до відома про виявлені нові організації, а також наводили приклади відомих змін псевдонімів керівників і членів ОУН (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 56 (1953), спр. 4, т. 3, арк. 278–281). Для прикладу назвемо одного із найбільш конспіративних підпільників, яким був Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН та в.о. організаційного та господарчого референтів (05.1949–08.1950), а відтак – провідник Калуського окружного проводу ОУН (08.1950–12.1951). У різний час він користувався псевдами «Жар»-«Карб»-«Владан»-«Батько»-«Владко»-«Роман»-«Вир»-«інж. К. Владан»-«АГБ»-«98»-«96»-«90»-«456»-«202»-«082»-«090»-«016»-«16»-«5647»-«Б-7»; Степан Стебельський був відомий як «Борщ»,

«Хрін», «Гринь», «Цап»; Роман Шухевич – «Дзвін», «Степан», «Мирон», «Тур», «Тарас Чупринка» та ін.

Можемо твердити про те, що псевдо зазвичай отримували від командирів чи бойових побратимів. За загальним правилом, це відбувалось під час прийняття присяги. Вони могли бути зоофорного (назви диких звірів, світських тварин, птахів тощо – «Яструб», «Цап», «Сокіл»); фітофорного (назви дерев, кущів, рослин тощо – «Сосна», «Дуб», «Хрін»); топонімійного (назви річок, гір, населених пунктів тощо – «Дунай», «Ворохта», «Чорногора») походження. Досить чисельними були прикметникові назви («Веселий», «Сталевий») чи похідні від імен («Орися», «Марічка»). Варто додати, що за своєю структурою були здебільшого однослівні, рідше – складні (Павликівська, 2011, с. 276–278).

За правилами етикету розпочинати спілкування недоцільно без привітання. Незалежно від історичного періоду та умов, для українців це завжди був багатокomпонентний «ритуал». Так, з моменту вступу в Організацію всіх учасників закликали вітатись між собою націоналістичним гаслом – «Слава Україні! Героям Слава!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 11, арк. 86), проте лише в сприятливих для цього умовах. У час активної діяльності більшовиків, з метою самозбереження, рекомендували використовувати притаманні для даної місцевості привітання. Поширеними були і релігійні: «Слава Ісусу Христу! Слава на віки!», «Христос Воскрес! Воістину Воскрес!» та «Христос ся рождає! Славити Його!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235зв.; Гриник, 2021, с. 16). Підсилювальними засобами служили невербальні жести. За їх допомогою передавались емоції та ставлення до співрозмовника. У спогадах читаємо: «*Щиро здоровимось та міцно стискаємо один одному руки*» (Штендера, 1987, с. 62). Рукостискання можна розглядати як символ довіри, поваги та, до речі, єдиний допустимий тактильний контакт і під час ділового спілкування. Наголошувалось на тому, що першими подавати руку мали керівники або ж старші за віком члени підпілля. Під час розмови заборонялося надто близько підходити до співрозмовника – треба було дотримуватись дистанції (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235). У повсякденному міжособистісному спілкуванні були поширені й інші тактильні контакти. Згадує Володимир Нечай («Еней»), що при зустрічі з Миколою Долішняком («Буйтуром»): «...вони подали один одному руки, обій-

нялись та по-дружньому поцілувались» (Штендера, 1987, с. 243). Поцілунки та обійми були допустимими виключно лише серед родичів чи військових побратимів.

При такому виді комунікації здавався би логічним та законним процес знайомства й обміну особистою інформацією, проте не в підпіллі. Теми персональних даних (ПІБ, дата народження, місце народження та проживання, попередня робота, родичі і т.д.), власного минулого (псевда, функції, участь у гуртках, вишколах, боях тощо) та безпосередніх зверхників уважались табу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 19, арк. 247; спр. 376, т. 59, арк. 34). Заборонялось говорити про організаційні справи при випадковій зустрічі з другом. Якщо потреба була нагальною, то викласти матеріал треба було максимально стисло та без будь-яких підозр у навколишніх (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 14). Суттєво в таких ситуаціях допомагали невербальні домовленості між підпільниками, які узгоджувались заздалегідь. До прикладу, потирання голови долонею могло означати про організацію секретної справи, спершись рукою на кулак – «давай вийдемо зараз» та ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 16). Основними темами для розмови вважались політика та вояцьке життя (Штендера, 1987, с. 62).

Складні умови життя не стали на заваді активного жаргівливого спілкування. Згадуючи про Василя Андрусяка («Різуна»), пригадують: *«в таборовому житті в лісі між стрільцтвом все можна було почути жарти, спів та його анекдоти»* (Штендера, 1987, с. 42). Варто додати, що сміх виконував велику оздоровчу функцію та був одним зі способів відволікання від тогочасних військових реалій та зняття напруги. Окрім того, розглядався як зброя проти ворожих режимів, бо *«батіг сатири має великий вплив»* (Гінда, 2013). У такій ситуації заборонялось розпускати плітки чи обговорювати інших осіб, а тим більше займатись ворожінням чи вживати прокльони, слова-паразити (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235зв.).

Прощалися бойові побратими так само, як і віталися. Правда, *«кожен, знаючи тверде революційне життя, прощався щиро-сердечно, – може вже й останній раз»* (Штендера, 1987, с. 247).

Комунікація з учасниками з-за межі організації відбувалась за правилом *«про справу не говори з ким можна, але з ким треба»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 5). Висловлювання підпіль-

ників мало бути надто обережним та виключно по темі, з приводу якої воно відбувалося (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 35). Закликали звертатись до цивільних: «пане добродію / пане добродійко!» та дякувати за найменшу допомогу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235зв.). У будь-яких випадках заборонялось повідомляти про те, звідки прийшли та куди даліше направлялися, а також про майбутні плани. Так, підпільники у розмовах та зустрічах з місцевими мешканцями мали висловлюватися обережно, контролювати кожне сказане слово, щоб не розконспірувати свого місця перебування, людей, які надавали прихисток чи іншу допомогу. Увагу треба було акцентувати на меті національно-визвольного руху, внутрішньому та зовнішньому становищі, критиці більшовизму та ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 80; т. 19, арк. 248). Зустрічі з населенням регламентувалися. Вони дозволялися, однак із обмеженою кількістю цивільних. Кожний член організації зобов'язувався мати кілька власних конспіративних квартир, на яких час від часу зустрічався зі своїми контактами. Їх він також конспірував перед іншими членами (навіть власного звена). Про ці хати і людей члена міг знати його безпосередній зверхник. Водночас підпільникам заборонялося відкрито ходити на христини, весілля, заборони, вечорниці, до дівчат і родини. Однак одним із поширених засобів спілкування з місцевим населенням були збори. До прикладу, такі відбулись у селі Нижній Струтеню у приміщенні місцевого клубу. На зустріч з українськими націоналістами прийшли близько трьох сотень людей. В основному йшлося про бойкотування наказів радянської влади, а також про заборону використання радянської символіки чи інших матеріалів (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 268).

Організаційне (ділове) спілкування вважається своєрідною «кровоносною системою» для будь-якої структури, об'єднання чи групи людей, яких зближує процес щодо досягнення спільної мети. У підпіллі особливо наголошувалося на необхідності дотримуватися конспірації в організаційній роботі. Зокрема, кожний член організації мав входити до складу організаційного звена, знати свого безпосереднього організаційного керівника, якому звітувати про стан роботи і виконувати його накази, організаційному провідникові – про всі таємниці організаційного й особистого життя

відтоді, як він почав працювати під його керівництвом, однак тільки на його вимогу.

Наголос робився і на дотриманні конспірації у щоденній роботі в організації. Конспірація стосувалася роботи окремого звена (гуртка). Про роботу в організаційній ланці знали всі її члени, якщо брали в ній безпосередню участь. У випадку, коли член виконував окремо доручену йому роботу, то звітувався про неї тільки перед керівником звена. Члени організаційного звена не могли говорити між собою про своє організаційне й особисте минуле (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 229; оп. 31 (1960), спр. 1, арк. 41; оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 176; ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 67). Перед керівником територіальної організації членові потрібно було конспірувати відомі йому спеціальні сховища, місця магазинів, спецдомівок (в окремих випадках на вимогу зверхника дозволялося розкривати ці таємниці) (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 229; ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 33).

У своїх зізнаннях 24 жовтня 1949 р. учасник референтури СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН Петро Оришак говорив (на основі розмов із охоронцем «Степаном»), що Володимир Фрайт («Жар») дуже строгий з підлеглими, сварив їх за найменші провини, примушував багато працювати, через що не користувався серед них авторитетом. Те саме підтвердили учасники охоронної боївки «Жара». Останні також розповідали, що «Жар» у своїй роботі дуже конспіративний і прищеплював ці елементи конспірації учасникам своєї охоронної боївки. Так, «Жар» у місці свого переховування категорично забороняв гучно розмовляти, співати, грюкати. Щоб уникнути шуму і тим самим не виявити себе, «Жар» навіть не дозволяв рубати дрова сокирою, а змушував своїх охоронців перерізати їх ножем. З метою шифрування місця переховування «Жар» наказував охоронцям при виході на пункти зустрічі з кур'єрами чи іншими учасниками ОУН ніколи не заходити з того боку, де було місце переховування. При зустрічах із підпільниками учасникам охоронної боївки «Жара» заборонялося говорити про те, у кого в охороні вони перебували і навіть приблизно, де переховувалися та чим займалися. У селах, де учасники охоронної боївки «Жара» заготовляли продукти харчування, вони ніколи не називали своїх псевд, а лише умовно зверталися один до одного за іменами.

Крім того, оскільки населення сіл, де заготовлялися продукти харчування оунівцями, за озброєнням часто орієнтувалося, хто вони і в кого перебувають в охороні, «Жар» зняв із озброєння своєї охорони автомати СС-МПП і озброїв майже всіх автоматами ППШ. Більше того, «Жар» забрав частину учасників охоронної боївки, яких уже знало населення, і замінив їх новими підпільниками з колишніх сотень УПА, яких ніхто не знав (АУСБУ ЛО, спр. П-25414, арк. 28–30).

Керівник не мав права розшифровувати перед підлеглими своєї організаційної посади. Організаційне становище керівника конспірувалося перед його охоронцями. Командири УПА і провідники ОУН ретельно конспірували себе перед місцевими членами ОУН. Керівник ніколи не міг говорити про своїх підлеглих та про підпорядковану йому територію. Він мав виступати перед підлеглими як людина, наділена правами керівництва. Загальне керівництво за дотриманням конспірації покладалося на керівника організації відповідної організаційно-територіальної одиниці. Водночас керівник не міг примушувати підлеглого розкривати спецтаємниці. Керівник мав приглядатися до роботи своїх підлеглих та їхнього особистого життя, не перетворюючи, однак, контроль на самоціль. Його функція – виправлення ненормального становища організації та налагодження конспірації. Після подібного роду контролю потрібно було читати підлеглим лекції про конспірацію (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 177; оп. 31 (1953), спр. 1, арк. 41).

Підлеглий після прибуття керівника зобов'язувався одразу ознайомити його з умовами перебування й роботи, а також вимогами конспірації на своїй території. Керівникові не потрібно було розкривати спеціальних справ, якщо він цього не вимагав (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 177; оп. 31 (1953), спр. 1, арк. 42). Підлегли не запитували свого керівника про його функції. У підпіллі докладали значних зусиль для знищення неконспіративної звички – говорити про власні функції. Наприклад, «я є районним провідником, референтом пропаганди при такому-то проводі тощо». Посада конспірувалася перед усім загалом членів організації і навіть перед підлеглими.

З особливою ретельністю конспірувалася структурна побудова організації, що становило сувору організаційну таємницю. Член (керівник) знав організаційну структуру нижчих ланок і його ніколи не посвячували у структуру вищих. Кожний член знав рівно

стільки, скільки йому було необхідно для організаційної роботи. Не можна було відкрито писати про організаційну схему і названі звена в записниках, звітах тощо. Ці справи тільки обговорювалися. Таким чином, керівники організації зобов'язані були зберігати організаційну таємницю і контролювати дотримання її всіма членами. Розголошення таємниці трактувалося, власне, як замах на основи конспірації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 68).

З огляду на це усі важливі внутрішні питання організації підпільного життя вирішувались шляхом скликання зустрічей або сходинок. Щодо перших, то це не більш як двогодинна розмова керівника з підвладним, які мають на меті з'ясувати організаційні справи, тобто участь у зустрічі брала мінімальна кількість осіб – двоє. Для цього заздалегідь підготовлялося відповідне місце та час. Організація зустрічі не могла відбутись без домовленості про «виклик», «відгук» та «властивої клички» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 22). Так, наприклад, виконувач обов'язків господарчого референта Станиславівського обласного проводу ОУН, згодом заступник референта пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН Омелян Кочій («Левко») у повідомленні до Надії Якимович («Оксани») вказував, що при передачі коштів їй доведеться зустрітись із Катрусєю. При зустрічі використати кличку: «– Чи можна у Вас дістати кав'яр? – Вчора були із поліції і з'їли. Київ – Корсунь» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 5, арк. 2). На зустрічі, що мала відбутись на горі Кобила у Старо-Самбірському районі Дрогобицької області, підпільники мали зв'язатись між собою за допомогою паролю «десять – дев'ять» та «вода – вітер» (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 11860, т. 1, арк. 41–42). Якщо зустріч відбувалась у нічну пору, то слід було відрекомендуватися, привітатись та приступати до з'ясування ключових моментів, з метою яких вона відбувалась. У іншому випадку – одразу, не гаючи часу, вирішувати поставлені завдання. Важливою умовою була максимально тиха розмова (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 6–7). Під час розмови з керівником чи старшими бойовими побратимами наголошували стояти струнко та заборонялось тримати руки в кишенях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 12, арк. 235).

Сходини – це більш масштабні зібрання, в яких брали участь усі учасники звена. У денну пору мали обов'язково проводитись у ретельно обраному приміщенні. На них не мали права прийти усі

одночасно та одним шляхом. Так само і розходитись. Це все мало детально продумуватись керівником. Сходини тривали значно довше ніж зустрічі (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 7). Залежно від мети проведення поділялись на ділово-навчальні, святочні та контрольні, а залежно від учасників на зенові та групі (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 76).

Для підтримання зв'язку з вищим керівництвом вирішальну роль відігравав керівник та його зв'язкові. Керівники мали право зустрічатись між собою виключно в ієрархічному порядку, а для зв'язкових обиралась найкращі члени підпілля, які діяли виключно за їх наказом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 12). Зв'язкові, окрім позитивних особистих якостей, мали характеризуватись мовчазливістю. Навіть серед товаришів заборонялось якнайменше згадувати про будь-які адреси, місця зустрічі, клички, точки зв'язку тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 35).

Живий зв'язок у підпіллі був трьох видів і залежав від відстані: короткий (5–10 км, близько 2–3 години ходьби), середній (від 10 до 50 км, виключно у нічний час) та довгий (від 50 до 250–300 км). Якщо до живого зв'язку на коротку відстань, в переважній більшості, залучали жінок, то до інших – чоловіків. Мужчини, що працювали на довгих дистанціях були так званими «спецкур'єрами» та користувались велосипедами чи опановували їзду верхи (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 202–203). Лише їм було відомо про мертві точки – місця зустрічі для обміну інформацією, обговорення нагальних проблем чи здачі стислого звіту щодо виконання завдання. Їх особливість полягала у розташуванні: територія ця мала бути не заселена, але доступ до неї у будь-який час був не менш важливий. Пунктом зв'язку могли бути і криївки, розташовані у гірських районах. Так, наприклад, у сховищі станичного на горі Цапул часто зустрічались референт СБ Карпатського крайового проводу ОУН Володимир Лівий («Митар»), провідник Коломийського окружного проводу ОУН Григорій Легкий («Борис») та референт референтури СБ цього ж окружного проводу Роман Тучак («Кіров») та інші (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 4, арк. 188).

На противагу їм були створені живі точки. Також місця для зустрічі, але вже у приміщенні місцевого населення. Однак через можливість швидкого викриття, через особу господаря, були менш популярні. Та й, зрештою, не рекомендували часте їхнє викорис-

тання (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 19). Так, до прикладу, з агентурного донесення більшовикам стало відомо про те, що у жителя села Різдваєни Бурштинського району Станіславської області Богдана Казимира часто збиралися учасники ОУН, які були там і затримані (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 110). Був спалений радянськими силовиками, через організацію в ньому зустрічей учасників ОУН та УПА, будинок Антоніни Атоман, жительки села Студінка Калуського району Станіславської області (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 117).

Варто додати, що при домовленості про зустріч недостатньо повідомити лише про місце розташування. Разом з ним ретельно узгоджували додаткові знаки. Їх розташовували у 100–150 м від точки. Це міг бути хрестик, намальований крейдою на пеньку, надряпана кора дерева, вкопана в землю паличка тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 20).

Варто зауважити, що у тогочасних умовах встановлення зв'язку було неможливим без топографічних карт (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 5, арк. 20).

Окремим видом зв'язку для комунікації з ЗЧ ОУН був радіозв'язок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 204). Так, у 1945 р. в Коломийському районі Станіславської області був затриманий викладач старшинської школи Трифун Гачіч («Гот»), який був направлений в Югославію для зв'язку з Михайловичем щодо координації військових дій проти Червоної армії. Для контакту з проводом ОУН із Югославії він мав використовувати радіозв'язок. Для цього мав позивні, хвилі, коди (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 19, арк. 78). У липні 1947 р., з метою встановлення зв'язків з Проводом ОУН в англо-американській зоні окупації Німеччини, за кордон перейшов Іван Белейович («Дзвінчук») із групою 10 осіб. Василь Сидор («Шелест») надав йому шифри, документи та кошти. Серед них були радіошифри і ключі до них «всегда», дав псевдоніми членів радіостанції «Захар» і графік її роботи. Радіостанція мала працювати 1, 10, 20, 30 числа кожного місяця на хвилі від 35 до 40 м. «Дзвінчук» також мав направляти листи про своє пересування на адресу с. Ясень Перегінського району Станіславської області Даниїлу Василичину. Ці листи від нього мав забрати «Клим» та передати «Шелесту». Однак вони були затримані на території Чехословаччини (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2301, т. 4, арк. 79, 176–177).

Цікавим є факт про те, що в підпіллі були кваліфіковані працівники з радіозв'язку. Так, наприклад, «Іван», «Дуб» та Михайло Яремко закінчили англійську школу радистів (в Міттельвальді), з метою діяльності на Західній Україні (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 11860, т. 1, арк. 31). Тут вони отримали знання з будови радіоприймачів та мали практичні заняття щодо встановлення двостороннього радіозв'язку. Окрім того, вивчали коди та шифри, азбуку Морзе, топографію та особливості написання текстів симпатичним чорнилом (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 51997, т. 1, арк. 27).

Письмова комунікація

Організаційна (ділова) комунікація. Якщо ж передача інформації відбувалась письмово, то вирішальну роль надавали шифрам та кодам. Про звичайне листування та подачу інформації в підпільних умовах можна було забути. Повідомлення у письмовому вигляді мало відбуватись за принципом «пиши не те, що можна, а те, що треба» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 80). У листуванні, треба було використовувати спеціальне псевдо і в жодному разі не підписуватися загальновідомим іменем, не називати себе і адресата за функціями, вживати шифр. Конспіруванню підлягало датування листування (написання й висилки листа). Рекомендувалося робити спеціальні позначення, щоб переконатися, чи хтось третій не читає листування (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 229; оп. 65 (1953), спр. 4, арк. 180; оп. 31 (1953), спр. 1, арк. 45; ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 34). Не тільки в записниках, але і в суспільно-політичних звітах заборонялося вживати позначення організаційних ланок, підрайонів, надрайонів. Слід було використовувати тільки радянський адміністративний поділ: район, область, республіка (що, до речі, часто плутало чекістів. Особливо це мало місце у документах, у яких визначення «Дрогобицька область ОУН» трапляється упродовж 1945–1949 рр., хоча правильно «Дрогобицька округа ОУН» (утворилася внаслідок ліквідації області навесні 1945 р.), вживається Журавненський і Жидачівський надрайон. При написанні репортажів, споминів, дописів дозволялося подавати дані, описувати факти, які не нашкодять населенню чи організації (писати головню про відомі речі) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 69).

Наголошувалось на друкованому письмі, оскільки це ускладнювало можливість встановлення авторства, а при користуванні шифрами виключало будь-які непорозуміння. Поганий почерк при-

зводив до хибного прочитання тексту чи цілковитої безпорадності (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 54–54зв.). Зауважимо, що радянські силовики проводили широкий комплекс заходів щодо встановлення авторства за допомогою почерку. Останнім етапом було передання усіх зібраних матеріалів для графічного дослідження при оперативному відділі Управління міліції, експерти якого давали відповідний висновок. У разі неможливості встановлення особи усі матеріали передавались експертам НКДБ чи МДБ УССР (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 236). Про шифри та ключі до них знали лише адресат і адресант. Вони, крім того, мали між собою додаткові домовленості щодо ускладнення розшифрування тексту іншими особами. До прикладу, Василь Галаса, листуючись з Василем Куком («Лемішем»), після зашифрування кожних двох букв ставив довільне двозначне число, а після кожного зашифрованого слова тричі зашифровував букву «с» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 292). Існували домовленості щодо користування і книжковим шифром (більш поширений у Рівненській та Волинській областях). Командири по-різному домовлялись щодо підрахунку букв (з правого чи лівого боку), вираховуванням чи виключення розділових знаків тощо (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 296–297). Крім того, могли бути фальшиві рядки, зазвичай перші та останні, з яких розпочинали роботу працівники радянських органів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 301). Зазначимо, що зашифровані документи для радянських спецслужб мали «важливий оперативний інтерес», з ними наказували працювати в дуже обережній формі, але оперативно (ГДА СБУ, ф. 2-Н, спр. 2303, т. 6, арк. 49).

Розрізнити листування можна було і за звертанням. Звичайне повідомлення розпочиналось зі слова «дорогий ...», лист написаний симпатичним чорнилом – «колего ...», лист з використанням кодів – «любимий ...», а зашифрований – «шановний ...» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 199).

На основі опрацьованих джерел, можемо твердити, що офіційні та напівофіційні листи мали чітку структуру написання. Ключовими моментами було звернення, лаконічні формулювання думок, а на завершення – побажання, дата та підпис. Яскраво простежуємо це на основі листа Богдана Яцківа («Дениса») до керівника СБ Долинського надрайонного проводу ОУН. Розпочинався

словами «Друг «Олень»!»), а даліше висвітлювались основні пронумеровані проблеми з приводу яких звертався адресант. У семи пунктах ішлося про підготовку до зими, засоби зв'язку у зимовий період, випадки можливого порушення подачі звітності, контроль за політикою більшовиків та інше. Варто зауважити, що виклад відбувався у наказовій формі без використання літературних засобів. Цікавим, проте, є закінчення: *«Бажаю щасливо пережити зиму та зустрітись весною»*. Датований 10.XI.1947 з підписом «Денис» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 327–328). У листуваннях також ішлося про проблеми, з якими стикалися у підпіллі. Так, у серпні 1948 р. «200» звертаючись *«Високошановний друг Провідник «02/8»!»* до «Шелеста» писав про численні втрати та поранення, діяльність радянської агентури та її наслідки (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 151–154). Варто акцентувати, що проміжок між написанням вищезагаданних листів не є тривалим, проте бачимо суттєві відмінності. Вони торкаються правил шифрування особистих даних на письмі. Очевидно, саме на період 1947–1948 рр. припадає «плавний» перехід від літерної подачі до цифрової. Додамо, що у цифровий формат переводили не лише дані адресата і адресанта, а й назви місцевостей, де створювалося повідомлення чи куди направлялось. Такі висновки можемо робити лише на основі аналізу збережених письмових документів, оскільки будь-яких інструктивних вказівок з цього приводу – не виявлено.

Такі дії були безпосередньо пов'язані з конспіративними вимогами та з метою подальшої неможливості прочитання тексту радянськими силовиками. Однак навіть ці заходи не стали на заваді більшовикам, позаяк практично у всіх збережених російських перекладах цих документів, у кінці тексту бачимо замітки щодо відповідного розшифрування. До прикладу, лист, адресований «До 4-В» від «В-7», датований 3.X.1949, зі згадкою про «К-12» було розшифровано як лист керівника Дрогобицького обласного проводу ОУН і референта пропаганди цього ж проводу Володимира Фрайта («Владан», «Карб», «Жар») до референта пропаганди Самбірського надрайонного проводу ОУН Петра Гаврилика («Верховинця») від 03.10.1949 р. «К-12» – керівник Самбірського надрайонного проводу ОУН («Андрій») (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 143).

Поширеним як і в усній формі було привітання «Слава Україні! – Героям Слава!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18,

арк. 166–167, 168–170). Правда, зазвичай подавалось у скороченій формі: на початку листа «С.У!», на завершення – «Г.С!».

Найбільш поширеним видом письмових робіт були штафети або «грипси» – організаційні записки. Виникає одразу запитання: на чому і як писали? Підбір матеріалу залежав від їх подальшого використання (переховування чи перенесення). Заборонялось такі записки робити у щоденниках, оскільки ті швидко привертали до себе увагу. Найкраще їх було виготовляти на матеріалі, що легко вшивався в одяг, а при русі не видавав звук, а також був тонкий та м'який (легко було знищити). Більші за об'ємом записи треба було фотографувати та передавати матеріали невисвітленими. Рекомендували писати графічними та хімічними олівцями або ж чорнилом. Якщо інформація була надто важлива, а штафета прочитувалась лише раз – таємним чорнилом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 54). Щодо останніх, то цікавою була техніка виконання таких записів. Для цього треба було мати олівець синього кольору та виготовити так звану «кальку» – чистий аркуш паперу замальовували повністю олівцем, а потім протирали ватою. На іншому аркуші писали необхідний текст та прикладали лицевим боком до «кальки», а поверх накладали ще один чистий аркуш паперу. Таким чином, уся необхідна інформація відтискалась на середньому листі, який підлягав відправці, а «калька» та інший аркуш – знищувалися. При написанні повідомлень таким способом – заборонялось використовувати будь-які умовності (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 51997, т. 1, арк. 38).

Аналізуючи зміст таких записок, відзначимо, що вони характеризувались стислим викладом тексту, відсутністю військових звань (командир, провідник і т.д.) та особистих даних, не було також ніякої інформації про характеристику організації, її клітин тощо. Розпочинались зі звернення «До ...», де подавався умовний знак, число чи буква. Такі організаційні записки не дозволялось зберігати, їх треба було знищити одразу після ознайомлення та запам'ятовування. Дозволялось важливу інформацію виписати на окремий аркуш (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 87; спр. 376, т. 59, арк. 33).

Не менш важливими були звіти, вишкільні матеріали, інструкції, репортажі тощо. Їх треба було ретельно писати та навіть переписувати, зберігати у копіях, які робились на друкарських машинках. Рукописи зберігати заборонялось. Були теми, про які

писати строго заборонялось. Таку інформацію подавали виключно усно. Це стосувалось кількісних показників: зброї, каси, учасників, харчів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 33).

Варто зауважити, що написання різних повідомлень – це лише частина роботи. Справжнім випробуванням була доставка пошти та її маскуванню. У тогочасних умовах пошта була декількох видів: звичайна, термінова, дуже термінова і алярмова (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 18, арк. 205). Якщо говорити про штафету, то зрозуміло, що проблем з її переховуванням було значно менше. Рекомендували робити сховок в одязі, але у жодному разі не в кишнях, серед грошей чи у портфелі, позаяк це перші місця, у яких шукатимуть при затриманні. Якщо дорога була недалеко, то дозволялося переносити просто в руці, але при найменшій небезпеці наголошували одразу знищити. Траплялися випадки, коли документи здавали самі керівники. Наприклад, заарештований Микола Кричун у своїх зізнаннях 5 червня 1952 р. видав архів Вижницького надрайонного проводу ОУН, який зберігав у криївці, побудованій на схилі гори, розташованій в лісовому масиві Синівка, дещо віддаленій від населених пунктів. Архів, розпочатий 1947 р., складався з інформаційних документів, зібраних для підпілля, копій звітів про роботу, оунівської літератури і брошур, копій текстів, які друкувалися в надрайоні і поширювалися на території Вижницького і Путильського районів. Усі документи були заховані у бідоні для молока (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 322).

Міжособистісна комунікація. Зовсім іншими за стилем спілкування та зовнішнім оформленням були листи до рідних чи від них. Вони характеризуються великою кількістю пестливих слів, мінімально інформацією про організаційні справи, місця перебування тощо. У них можемо простежити особисті переживання чи риси характеру авторів. Такі повідомлення практично не датуються. У листі до молодшого брата Андрія Зеновій Тершаківець пише про своє добре здоров'я та моральний стан, погіршення становища церкви та натиск православ'я, турбується сімейними справами, переживає за батька з приводу смерті мами. Окрім того, не можемо залишити поза увагою його рішуче налаштування на продовження боротьби. Завершив лист побажанням здоров'я та передавав «привіт і поцілунок» найближчим рідним (АЦДВР, ф. 9, т. 57, спр. 6412). У листі до Василя Сидора («Шелеста») дружина

звертається «*моя пташко*». Розповідає про свої переживання, зумовлені довго відсутністю Василя, про погане матеріальне становище, а також про численні втрати та надіється на швидку зустріч (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 18, арк. 176–177).

Водночас інформування місцевого населення Прикарпаття у письмовій формі мало свій вияв у поширенні листівок («За що бореться УПА?», «Вчителі!, «Молодь!» та ін.), газет («За волю України», «Повстанець Гуцульщини») журналів («До зброї», «Повстанець», «Ідея та Чин») та інших друкованих матеріалів. Підпільні видання вважались чи не найбільш правдивим засобом поширення інформації. Основне завдання полягало у тому, щоб викрити тоталітарний режим, а також його злочини проти української нації. Наголошувалось на важливості підтримання національно-визвольного руху.

Про передачу інформації та встановлення зв'язку за допомогою письмових повідомлень було відомо радянським силовикам, які вміло використовували це на свою користь. За допомогою агентів було встановлено, що Мирослава Павлишин жителька м. Калуш підтримувала контакти з українськими націоналістами та передавала «естафети» на адресу провідника Калуського надрайонного проводу ОУН Романа Стельмаха («Беркута»), а також проводила розвідувальну роботу, яку подавала у формі звітів. Така її діяльність підтвердилась відповіддю на лист, який отримала ніби-то від хорошого знайомого «З» (Дмитра Вітовського («Зміюки»)), а насправді – від агентки «Ганки» з лжебоївки «За Україну». Вона погодилась про зустріч та взяла з собою усі матеріали, які мала для друга. Так була затримана, а більшовики отримали чималу кількість документів для «Зміюки» та «Беркута», а також різну літературу (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 161–164). Близько 20 естафет для підрайонного керівника ОУН Миколи Гошовського («Спартак») було отримано під час затримання пропагандиста Романа Влашина («Мирон») у селі Крихівці Станіславського району, а також випуски газети «Прикарпатська Україна» (ГДА СБУ, ф. 2-Н, оп. 54 (1944), спр. 115, т. 1, арк. 169–170).

Висновки. Невід'ємною складовою повсякденного підпільного життя було спілкування. Однак конспіративні вимоги часу наклали на нього відбиток. У своїй основі воно мало не лише інформаційну функцію, а й навчальну, організаційну, виховну та на-

віть духовну. Комунікація ставала засобом боротьби з окупаційними режимами, консолідуючим чинником та способом зняття напруги чи подолання стресових ситуацій. Бачимо, що під час боротьби як усне слово, так і письмове – це палиця, яка мала два кінці: однаково могли допомогти та водночас – нашкодити. Тому керівництвом ОУН та УПА ретельно регламентувались теми для розмов між вояками, з місцевим населенням та спілкування з приводу організаційних завдань. Важливу роль при усному спілкуванні відіграла мовчазливість, аналіз співрозмовника, а при написанні повідомлень – використання шифрів і кодів. Дотримання усіх вимог конспіративної комунікації у підпіллі розглядалось чинником продовження власного життя, а відтак – Організації та успішної боротьби.

Джерела та література

- АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
- АЦДВР – Архів центру досліджень визвольного руху.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Гінда, В. (2013). *Гумор в окупованій нацистами Україні*. Взято 15 листопада 2021 р. з <https://zbruc.eu/node/6948>.
- Гриник, Л. (2021). Святкування та сімейна обрядовість в контексті національно-визвольних змагань Прикарпаття 1940–1950-х рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 42, 14–23.
- Ільницький, В. (2013). Значення конспіративних заходів у діяльності підпілля Карпатського краю ОУН. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 7, 32–52.
- Ільницький, В. (2016а). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В. (2016б). Перебудова діяльності українських націоналістів у Карпатському краї ОУН (кінець 1940-х – 1950-ті рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 38, 122–133.

- Ковальчук, В.** (2017). Посилення конспірації в ОУН (б): перехід від літерних до цифрових шифрів. *Український визвольний рух*, 19, 270–287.
- Лесюк, М.** (1999). Псевдо вояків Української Повстанської Армії. *Studia slawistyczne*, 1, 117–184.
- Павликівська, Н.** (2011). Система і структура псевдонімів ОУН та УПА. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 7, 274–279.
- Патриляк, І.** (2012). «Встань і борись! Слухай і вір ...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.): монографія. Центр досліджень українського визвольного руху. Львів: Часопис.
- Штендера, Є.** (Ред.). (1987). *Чорний ліс: видання команди Станіславського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки* (Кн. 1). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 3).

References

- AUSBULO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Initial Motion Research] [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Hinda, V.** (2013). *Humor v okupovanii natsystamy Ukraini [Humor in Nazi-occupied Ukraine]*. Retrieved November 15, 2021, from <https://zbruc.eu/node/6948> [in Ukrainian].
- Hrynyk, L.** (2021). Sviatkuvannia ta simeina obriadovist v konteksti natsionalno-vyzvolnykh zmahan Prykarpattia 1940–1950-kh rr. [Celebration and family ceremonies in the context of the national liberation struggles of the Carpathians of the 1940–1950s]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University*, 42, 14–23 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2013). Znachennia konspiratyvnykh zakhodiv u diialnosti pidpillia Karpatskoho kraiu OUN [The significance of secret measures in the activities of the OUN underground in the Carpathian region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho uni-*

- versytetu imeni Ivana Franka – Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University, 7, 32–52 [in Ukrainian].*
- Ilnytskyi, V.** (2016a). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)].* Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016b). *Perebudova diialnosti ukrainskykh natsionalistiv u Karpatskomu kraj OUN (kinets 1940-kh – 1950-ti rr.) [Restructuring the activities of Ukrainian nationalists in the Carpathian region of the OUN (late 1940s – 1950s)].* *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia «Istoriia» – Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series, 38, 122–133 [in Ukrainian].*
- Kovalchuk, V.** (2017). *Posylennia konspiratsii v OUN (b): perekhid vid liternykh do tsyfrovyykh shyfriv [Strengthening the conspiracy in the OUN (b): the transition from alphanumeric ciphers].* *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement, 19, 270–287 [in Ukrainian].*
- Lesiuk, M.** (1999). *Psevo voiakiv Ukrainskoi Povstanskoi Armii [Pseudo soldiers of the Ukrainian Insurgent Army].* *Studia slawistyczne – Slavic Studies, 1, 117–184 [in Ukrainian].*
- Pavlykivska, N.** (2011). *Systema i struktura psevdonimiv OUN ta UPA [System and structure of pseudonyms OUN and UPA].* *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 10: Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language, 7, 274–279 [in Ukrainian].*
- Patryliak, I.** (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir ...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) [“Get up and fight! Listen and believe ...”: Ukrainian nationalist underground and the insurgent movement (1939–1960)].* Center for Studies of the Ukrainian Liberation Movement. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye.** (Ed.). (1987). *Chorny li: vydannia komandy Stanislavskoho taktychnoho vidtynka UPA, 1947–1950 roky [Black Forest: published by the Stanislavsky Tactical Division of the Ukrainian Insurgent Army, 1947–1950].* (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA. (“Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army”; vol. 3) [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 07.02.2022 р.
Стаття рекомендована до друку 22.03.2022 р.*